

УДК 340.12

Пайда Ю.Ю. ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-6-33-40

ЕВОЛЮЦІЯ ПІДХОДІВ ДО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ СВІТОГЛЯДУ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ У ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ

Здійснено аналіз процесу становлення понять і уявлень про свободу світогляду у конкретні історичні етапи її виникнення і становлення. Першим етапом є світогляд часів родоплемінних відносин. У подальшому приділено увагу релігійно-міфологічним традиціям, ідеології античного суспільства, становленню християнства.

Наголошено, що в період буржуазних революцій закони держав проголошувались «природними», вічними та незмінними, що виникають із природи речей, суспільства та моралі. Наголошено, що у систему українського права входять норми, які стосуються свободи світогляду, релігії та переконань як окремої людини, так і об'єднань осіб. Визначено відмінності чинного законодавства у сфері регулювання права на свободу світогляду та віросповідання в Україні від недавніх радянських актів щодо даних суспільних відносин.

Ключові слова: право, релігія, міфологія, світогляд, свобода, юриспруденція, віросповідання.

Постановка проблеми. Питання еволюції прав людини останнім часом є наріжним каменем наукових досліджень. Різні підходи дослідників до означеного питання ставлять перед нами ряд суттєвих невіршених питань. Це повною мірою стосується і

регулювання права на свободу світогляду та віросповідання у юридичній науці.

Оскільки проведений аналіз **останніх досліджень і публікацій**, зокрема, О. А. Альонкіна, В. В. Волошина, М. І. Марчука, А. Лимар, В. В. Новікова, У. М. Олійника, І. М. Сопілко, Є. В. Ткаченко, В. Халаяк не дають повною мірою простежити еволюцію підходів до регулювання права на свободу світогляду та віросповідання у юридичній науці.

Тому **метою** статті є простеження еволюції законодавства у сфері регулювання права на свободу світогляду та віросповідання.

Виклад основного матеріалу. В юридичній науці поняття свободи світогляду виникло за певних соціально-історичних умов і пройшло нелегкий шлях свого становлення від віротерпимості до вільного світорозуміння, тобто свободи світогляду. В Україні за досить короткий час відбувалась переорієнтація свідомості переважної більшості громадян на світоглядні й морально-етичні цінності, які раніше не визнавалися офіційною ідеологією. Держава стала на шлях гармонізації відносин із церквою, співробітництва з нею на благо народу України, на шлях повного забезпечення свободи світогляду. Цей курс знайшов своє відображення в Конституції України (ст. 35) [1, с. 269].

Характерним є те, що в кожен епоху проблема свободи світогляду поставала і вирішувалася по-різному, залежно від характеру і рівня розвитку суспільних відносин і стану свідомості громадян. Значимість проблем, пов'язаних з утвердженням свободи світогляду й функціонуванням релігії у сучасному суспільстві, важко переоцінити.

Щоб збагнути тривалість історії та логіку процесу зародження і становлення поняття і уявлень про свободу світогляду, необхідно проаналізувати конкретні історичні етапи її виникнення і становлення.

Елементи свободи світогляду зароджувалися в епоху родоплемінних відносин. Обмеженість суспільних відносин родоплемінними зв'язками, процес соціальної диференціації призвів до утворення стародавніх держав, для яких був характерним низький рівень матеріального виробництва, вплинуло на виникнення і зміст релігійно-міфологічних уявлень, що панували як форма суспільної свідомості протягом багатьох тисячоліть. Основою цих уявлень були родоплемінні та містичні погляди на навколишню дійсність.

У Стародавньому Єгипті, де панували релігійно-міфологічні традиції, поряд із загальноновизнаними богами шанувались і місцеві боги, людина, яка покидала свій будинок, свою місцевість і своїх богів, проголошувалася нікчемною [2].

В ті часи було розповсюджене уявлення про божественне походження царської влади. Монарх уявлявся як «Людина-Бог» і виконував місію посередника між богами та людьми [2]. Пам'ятки письменності стародавнього Єгипту свідчать про існування в ті часи протидії релігійно-міфологічним традиціям у «вигляді сумніву в існуванні потойбічного світу або в дієвості релігійних обрядів [3, с. 87]. Такі погляди сприймалися єгипетськими жрецькими як протидія релігії.

Базуючись на принципі обожнювання царської влади, у стародавній державі поступово створювались передумови для формування потреби насильницького запровадження державної релігії. Поступово формувалася ідея природного божественного права, згідно з якою земний правопорядок є складовою світового космічного порядку. В цьому зв'язку невиконання окремими особами обрядів і традицій розглядалося як посягання на порушення небесної та земної гармонії [4]. Таким чином, затвердився взаємозв'язок релігійної й державної влади.

У стародавніх державах офіційні релігійні доктрини, як правило, не претендували на свою винятковість і не заперечували релігійних уявлень інших народів. Причиною релігійної віротерпимості було типове для усіх народів обожнення природи, що створювало умови для проголошення вагомості людини у світі, які знайшли своє втілення у культі героїв. Однак культ героїв і обожнювання правителів, призвів до того, що значимою вважалась не сама людина, а її ставлення до влади – божественної або державної.

Перші кроки до руйнування цієї традиції зробили давньогрецькі мислителі. Їх дослідження природи, людини, суспільства призвело до виникнення ідей вільнодумства й атеїстичних поглядів. Теорії, що руйнували основи релігійно-міфологічних традицій, сприймалися негативно з боку «офіційної ідеології», а їх творці піддавалися переслідуванням. Історії відомі численні факти, що свідчать про переслідування за вільнодумство та атеїзм.

Так, народне зібрання Афін у V ст. до н.е. прийняло рішення піддавати суду тих,

хто поширює нові вчення про світ і не вірить у богів. Філософські пошуки Сократа, які спрямовувалися на розумне пояснення природи людини, її моральних ідеалів, що зміцнювало авторитет філософського знання і завдяки цьому істотно підірвало позиції міфологічного світогляду [5], і призвели до того, що він був звинувачений у неповазі до богів, яких шанує місто.

Це свідчить про те, що право й закон в Афінах V ст. до н.е. повністю залишалися в межах традиційного міфологічного підходу, що давало можливість державі звинувачувати у неповазі до богів із політичних та ідеологічних причин осіб, які не визнавали ці традиції.

Тому будь-яка критика міфологічних уявлень та релігії в античному суспільстві, де панувала релігійно-міфологічна ідеологія, розглядалася як діяльність, спрямована проти існуючого суспільного ладу. Представники кінічної філософії – Лікофрон, Антифонт, започаткували уявлення про ідеї природного права, учення про штучне, а не божественне походження законів, моральних та правових норм.

Це був внесок у розвиток уявлень про характер влади та існуючих законів. Вони проголосили природну рівність усіх людей, незважаючи на їх соціальний стан і релігійні погляди [6].

З появою філософії у стародавньому світі суперечливе ставлення до релігійно-міфологічних уявлень замінюється спробами їх теоретичного осмислення.

Перші філософські матеріалістичні школи Стародавньої Греції за першооснову всього існуючого сприймали не божественні сили, а матеріальні субстанції, що розглядалися на досить примітивному рівні матеріалістичних та діалектичних уявлень. Вони зробили свій внесок у розвиток філософії, обґрунтувавши вчення про єдність свободи та необхідності [7].

Представники ідеалістичної лінії у філософії, на противагу матеріалістичній лінії (яка орієнтувалася на ідеї гуманізму й вільнодумства, розвиток соціального прогресу), сприяли теоретичному обґрунтуванню консервативних поглядів на суспільство, людину та релігію. Платон у своїх творах про державу закликав карати смертю безбожників і теоретично обґрунтовував і необхідність державної релігії, і переслідування осіб, які не визнають релігійно-міфологічних традицій [7]. Такий підхід сприяв поширенню уявлень про релігійну винятковість і нетерпимість до прояву вільнодумства.

З I по V ст. н.е. особливо інтенсивно здійснювався процес становлення християнства. Склалися основні догмати віровчення, сформулювалася літургіка, обрядовість, церковна структура й ієрархія [7].

В цей період під тиском кочових племен, народів завойованих провінцій, громадянських війн і численних повстань рабів світовий вплив Римської імперії став помітно слабнути.

Виникла необхідність ідеологічного забезпечення, нових форм державної релігії для нейтралізації існуючих у народі язичницьких культів. Такою релігією стало християнство, яке трактувало історичний процес як лінійну послідовність подій, залежно від божого промислу.

У ті часи відомий християнський апологет Тертуліан (160–220 рр.), закликав остерегтися, не позбавляти будь-кого свободи релігії (*libber totem religions*), щоб це не стало причиною безбожності [8, с. 25]. Свобода релігії, за Тертуліаном, означала свободу для людини відкрито сповідувати свою релігію. Релігія повинна бути прийнята «за переконанням, а не за насильством» [9, с. 47].

У 325 р. Християнство було проголошено державною релігією Римської імперії. Подальший розвиток цього процесу призвів до того, що догмати церкви стали водночас і політичними аксіомами, а біблійні тексти отримали силу закону в суді. Злиття державної влади з церковною призвело до того, що становище християнства, як державної ідеології, стало закріплюватися.

В Європі утвердження християнства як домінуючої релігії супроводжувалось придушенням будь-яких намагань інакомислення, що вважалися ересю. Виникнення ересей у християнстві пов'язане з відсутністю єдиної думки про книги Біблії, які з них слід вважати божественними, а які ні. Це було одним із головних розбратів між католицькою та православними церквами. В епоху середньовіччя забороняються вільне трактування біблійних текстів: лише через церкву та її служителів біблійна істина може досягти свідомості віруючої людини.

Однак християнство займало жорстку позицію щодо будь-яких ідей та уявлень,

які підривали його соціально-політичний статус, використовувалися засоби психологічного тиску та державного переслідування, навіть фізичне знищення інаквирців.

Для цього використовувалися хрестові походи та інквізиція. Загальна кількість людських жертв інквізиції в ті роки склала 9–12 млн. [10].

Незважаючи на це, отримали поширення уявлення про те, що світська влада повинна бути незалежною від церкви і сприяти зміцненню національної незалежності, за твердженню свободи релігійної світогляду.

Висловлювалися думки про те, що духовенство й церква повинні бути підпорядковані світському суду, а їх суд над еретиками не повинен виходити за межі моральної оцінки, і про те, що не церква володіє релігійним природним правом на виключність у справах віри, а людина володіє природним правом на свободу релігійної світогляду. Реакція церкви на це стала негативною – автора відлучили від церкви і заочно засудили до страти [11].

Отже, загальнолюдські цінності ставали мірилом соціального життя. Це стимулювало теорію та практику антиклерикалізму. Починалася епоха Відродження і Реформації. Ранній протестантизм, як буржуазний різновид християнства, став символом буржуазно-демократичних революцій, які проголошували принципи свободи світогляду як свободу релігії і віросповідання. В цей період причина домінуючого значення гасла свободи віросповідання пояснюється необхідністю усунення з політичної арени католицької церкви та її панівної ідеології. В цей період буржуазно-демократичні гасла тісно переплітаються з вимогами свободи віросповідання. Це були перші, ще несміливі політичні та юридичні вимоги молоді до буржуазії.

Процес історичного становлення уявлень про свободу світогляду в період Реформації містив у собі очищення від релігійного й містичного оздоблення. Тогочасне релігійне тлумачення свободи світогляду пояснювалося пануванням релігійного світогляду.

На думку В. Савельєва, в епоху Відродження та Реформації існувало два відмінні підходи до вирішення проблем свободи світогляду. Перший з них характеризується прогресивною соціально-політичною спрямованістю й орієнтований на принцип гуманізму й намагання звільнитися від впливу церкви та релігії. Другий – обмежений щодо вирішення антиклерикальних проблем та проблем секуляризації – виражав прагнення буржуазії до підкорення собі церкви [9].

Ранні буржуазні революції, що відбувалися в Європі, стали закономірним продовженням ідеї Реформації.

В період буржуазної революції закони держави проголошувались «природними», вічними та незмінними, що виникають із природи речей, суспільства та моралі. Сутність та походження християнського світогляду пояснювались наявністю у природі надприродної Божої сили, а у природі людини – потреби вірити в цю силу. Розуміння свободи світогляду розширювалось й поглиблювалось разом із прогресивними перетвореннями в суспільстві.

Французькі просвітителі висловлювали думку про можливість ширшого тлумачення свободи світогляду, включаючи право не лише на свободу віросповідання, а й можливість бути атеїстом, а також відокремлення церкви від держави, а школи від церкви [12, с. 550].

Прийнявши у 1789 р. «Декларацію прав людини й громадянина», Франція офіційно проголосила свободу світогляду. Також було прийнято закон «Про цивільний устрій духовенства», який зберігав за католицизмом статус державної релігії.

В Російській імперії традиційна залежність православної церкви від світської влади визначала інший характер ставлення до релігійної ідеології.

Відомий російський просвітитель В. М. Татищев, як прихильник теорії природного права, виступав проти здійснення з боку православної церкви контролю над освітою та розвитком науки [13]. Російські революціонери-демократи внесли в процес утвердження уявлень про свободу світогляду нове звучання, завдяки чому продовжувалися кращі традиції епохи. Вони розглядали право на свободу світогляду, як право на свободу релігії.

З 1721 року православна церква в Росії стала, по суті, державним міністерством, своєрідним відомством православного віросповідання. Російське православ'я проголошувалося панівною релігійно-церковною структурою. Рух за встановлення цивілізованих норм щодо свободи світогляду в Росії фактично бере свій початок з 1905 р., від часів буржуазно-демократичної революції.

В Україні-Русі православ'я мусило ствердити себе у боротьбі з традиційною релігією стародавніх слов'ян на новій для нього території, шляхом асиміляції місцевих культів, і це призвело до створення специфічного релігійного напрямку – українського православ'я, яке стало міцним, постійно діючим чинником розвитку української свідомості та культури [14].

У XVI столітті справжніми форпостами захисту українського православ'я були братські школи, а пізніше Києво-Могилянська академія.

В Україні потреба захисту власної релігійної самобутності, яка ототожнювалася з культурно-національною самобутністю, ставала причиною масових народних повстань, національно-визвольних рухів.

На формування українських традицій правового регламентування релігійних свобод і відносин держави та церкви чинили вплив правові системи інших держав: Польщі, Росії та Австро-Угорщини.

Після Жовтневої революції у Росії, до складу якої входила Україна, склалася соціально-політична ситуація, яка не дозволила здійснити у повному обсязі демократизацію держави. Наступні роки характеризуються культом особи, волонтаризмом і командно-адміністративною системою управління, все це відбилося на практиці здійснення свободи світогляду.

Поняття свободи світогляду було зведене до вибору між релігією та атеїзмом. В період радянської влади в Україні склалися спрощені уявлення про свободу світогляду. Вони базувалися на постулаті, що атеїзм кращий за релігію, і тому всі повинні бути атеїстами.

Практично свобода світогляду ототожнювалася зі свободою віросповідання. Ці два поняття не тотожні, друге значно ширше першого, а їх ототожнення не враховує специфіки релігійних відносин і релігійного життя. Будь-яка свобода обов'язково містить у собі свободу вибору, у цьому випадку – релігійного вибору [9, с. 93]. У філософії існує множинність думок і концепцій. Свобода їх вибору є свободою світогляду, а не свободою віросповідання.

У світі існує багато релігійних систем, що породжує релігійний плюралізм. Нові релігійні утворення конкурують із традиційними релігіями. Людині надається можливість найширшого релігійного вибору або відмови від будь-якої релігії. Це і є змістом поняття «свобода світогляду».

У XX ст. поняття свободи світогляду звужувалося до свободи віросповідання, до свободи на право вибору лише релігії. Таке звуження, на думку багатьох авторів, позбавляє права на атеїзм [15]. Свобода віросповідання – це право вибору релігії, але воно не передбачає обов'язковості обрання якоїсь релігії. Воно передбачає право на відмову від релігії.

Історичний і сучасний досвід свідчить, що релігія впливає на розвиток духовної культури, забезпечує традиційність у її історичному бутті, але в розвитку культури особливе значення має духовна свобода. Саме духовна свобода є загальнолюдською моральною цінністю, вона потрібна людям із різними світоглядними установками, яких об'єднує гуманістичне світосприйняття.

Релігія, як найактивніший споживач духовних культурних цінностей, висуває певні вимоги до них, впливає на їх якість і сприяє їх розвитку.

Для цього релігія повинна мати певну духовну свободу, свободу вторгнення у різні сфери людського буття.

Згідно з християнським ученням, релігійна свобода і віра є моральним відродженням людини. Віра і релігійна свобода в суб'єктивному сенсі є внутрішнє, живе переконання людини в істині відвертого вчення. Але існує і зовнішній вираз дотримання віри, що виявляється у ставленні до інших людей, любові до них, і це є основою християнського життя.

Віра повинна бути найчистішим та безпосереднім проявом релігійної свободи, що виходить із глибини душі та схвалюється совістю.

Кожна людина, згідно з християнським ученням, має право на релігійну свободу і ніхто не має права обмежувати релігійну свободу іншої людини. Законодавство держави повинно захищати свободу особистості, а, відповідно, і релігійну свободу, та усувати будь-які порушення цієї свободи.

Релігійна свобода та основні права людини пройшли нелегкий шлях до визнання у християнстві. У богослов'ї концепції релігійної свободи надається центральне місце.

Статус віруючого, який спасасться через благодатний Божий дар в Ісусі Христі, описується поняттям свободи.

Католицька церква виступала проти свободи світогляду. Ідеальною ситуацією, яку вона відстоювала, було заперечення релігійної свободи та єдність усіх у єдиній правдивій католицькій вірі. Однак принцип релігійної свободи в тих місцях, де католики склали меншість, визнавався. Прийняття концепції релігійної свободи було викликано історичними обставинами, а досить пізні визнання її церквами значною мірою пояснювалося їх власними інтересами та ситуаційними міркуваннями.

Другий Ватиканський Собор у 1965 р. ухвалив та оприлюднив два документи, які поліпшили католицьке розуміння гідності й прав людини. Один з них Декларація про релігійну свободу, головною метою якої було вивести католицьке вчення на один рівень із сучасною західною думкою щодо права на релігійну свободу й подолати історичне відставання від західних теорій [16, с. 68].

Еволюція уявлень про свободу світогляду й віросповідання дозволяє вести мову про наявність у стародавніх державах настанов щодо обов'язкового дотримання релігійних традицій та обрядів, з одного боку, а також існування заперечення їх значення – з іншого. Це свідчить про те, що вже на ранніх етапах суспільного розвитку формувались різні підходи до релігії, які пізніше були зафіксовані в поняттях свободи світогляду та віросповідання.

З утворенням релігійних інституцій і держав виникла свобода віросповідання, релігійної терпимості або релігійної нетерпимості. У стародавньому світі віротерпимість була визнанням права на існування релігій,

Проблема віротерпимості виникла із розвитком християнства, яке у своєму зародженні, цілком природно, апелювало до віротерпимості. Реформація та буржуазні революції у Європі сприяли поширенню у суспільстві розуміння свободи світогляду як свободи вибору релігії, так і свободи атеїзму. Практичне втілення буржуазною революцією свободи світогляду звелось до забезпечення прав і свобод релігії. Католицизм уславився агресивністю щодо інших релігій, у тому числі й до традиційних релігій.

Проблема свободи віросповідання виникла в Нові часи у зв'язку з гуманізацією суспільства і сьогодні знаходить своє позитивне розв'язання.

Принципи толерантності, що знаходяться у гуманістичних ідеалах, із незаперечною чіткістю підходять до контексту демократизації суспільства, який нещодавно почався в Україні. Упровадження їх у практику суспільного та державного життя допомагає розв'язати проблеми співробітництва у суспільстві, яке в майже рівних частинах складається з віруючих та невіруючих. Для теперішнього суспільства характерним є бажання співпрацювати у напрямку розбудови української держави шляхом демократизації і забезпечення прав і свобод людини [1, с. 273].

З огляду на трансформацію устрою та відновлення незалежності Україна повернула собі можливість самостійного становлення права. Правові інститути тоталітарного характеру замінюються демократичними відповідниками. Чинні правові норми верифікуються на підставі міжнародно-правових норм та принципів.

В систему українського права входять норми, що стосуються свободи світогляду, релігії та переконань як окремої людини, так і об'єднань осіб. Ці норми творилися роками української історії: від періоду Київської Русі, Галицько-Волинського князівства, через козаччину, польське та російське підпорядкування, Народну Раду та Гетьманат, сталінську та гітлерівську окупації, радянську Україну аж до відновлення незалежності. Вони не вважаються в Україні окремою галуззю права, як, наприклад, у Німеччині, Австрії чи Італії. Однак важливість феномена релігійних прав людини та кількість нормативних приписів у цій сфері дозволяє визначити українське віросповідне право як сукупність діючих правових норм, проголошених державою у формі законів та підзаконних актів, а також ратифікованих міжнародних документів, що регулюють правовідносини у галузі прав людини і громадянина на свободу світогляду, релігії і переконань та правовий статус релігійних організацій. Підставою таких приписів є природне право та багатство українських правових звичаїв. Завданням права у сфері державно-церковних відносин є гарантування здійснення релігійних прав усім особам чи групам осіб, що законно перебувають на території держави.

Позитивними джерелами українського віросповідного законодавства є передовсім такі:

- Конституція України, прийнята 28 червня 1996 року, зокрема ст. 35 та
- Закон України Про свободу світогляду та релігійні організації від 23 квітня

1991 року зі змінами і доповненнями.

Окрім цього, до них належать також норми Законів України «Про альтернативну (невійськову) службу», «Про освіту», «Про власність», положення Кодексу про шлюб та сім'ю, Кримінального, Цивільного кодексів.

Крім того, частина 3 статті 9 Закону «Про свободу світогляду» передбачає укладення двосторонніх домовленостей між центрами релігійних організацій та органами державної влади. Хоча законодавець не уточнює ні умов, ні способу укладення, ні проблематики, яку вони можуть регулювати, очевидно, такі домовленості можуть у майбутньому стати ще одним джерелом віросповідного права, так само як у багатьох країнах Центральної та Західної Європи. З 1991 року в Україні як на найвищому, так і на місцевому рівнях підписано ряд меморандумів, домовленостей *etc.*, у яких, як правило, декларується співпраця церков та органів державної влади при вирішенні спірних питань, у сфері соціальної опіки у військових частинах, тюрмах тощо. Вони, однак, мають радше політичний і однобічний характер. Більше того, інколи можуть ставати приводом дискримінації недомінуючих у даному регіоні релігій [17].

Стосовно судових рішень, як джерела віросповідного законодавства, потрібно зазначити, що для української системи права, як і в цілому для європейських країн, вони не мають такого визначального значення, як для англосакської традиції. На цей час в Україні не зафіксовано індивідуальних подань ні до внутрішніх, ні до міжнародних судових інстанцій стосовно порушення релігійних прав. Переважна більшість судових справ з релігійних питань стосується майна релігійних організацій, передовсім храмів. Деякі з них остаточно вирішувалися у Верховному Суді України, що створило взірцеві прецеденти для судів нижчих інстанцій [17].

Важливим джерелом віросповідного законодавства стало роз'яснення Вищого Арбітражного Суду «Про деякі питання, що виникають при застосуванні Закону про свободу світогляду» від 29 лютого 1996 року, зі змінами і доповненнями [17]. У компетенції арбітражних судів в Україні є усі спори релігійних організацій між собою та з іншими юридичними особами, а також питання передачі державного майна у їх власність, за винятком питань припинення діяльності релігійної організації та оскарження рішень державних органів з питань володіння та користування культовими будівлями та майном. Відповідно до ст. 16 і 17 Закону «Про свободу світогляду», ці питання розглядаються судами загальної юрисдикції в порядку, передбаченому Цивільно-процесуальним кодексом [18].

Висновки. Здійснивши дослідження, ми цілком закономірно можемо стверджувати, що чинне законодавство у сфері регулювання права на свободу світогляду та віросповідання в Україні від недавніх радянських актів до даних суспільних відносин відрізняє таке:

- толерантність як визначальний принцип побудови Україною державно-релігійних стосунків;
- узгодження державних норм з міжнародними положеннями;
- визнання кожної людини суб'єктом права на свободу світогляду;
- розширення предметного обсягу права на релігійну свободу поза межі культурної діяльності, зокрема визнання права вивчати релігію і навчати її;
- спрощення процедури реєстрації релігійних організацій і перехід від дозвільного до заявничого порядку;
- надання релігійним організаціям прав юридичних осіб;
- розповсюдження законодавства про працю, порядку податкових стягнень, соціального забезпечення і страхування на усіх громадян, що працюють у релігійних організаціях;
- надання податкових пільг;
- зменшення карних приписів.

Бібліографічні посилання

1. Новіков В. В. Історичні етапи еволюції свободи світогляду. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2014. № 12. С. 269–274.
2. Коростовцев М. А. Религия Древнего Египта. Москва, 1976. 169 с.
3. Тажурзина З. А. Идеи свободомыслия в истории культуры. Москва, 1986. 129 с.
4. История политических и правовых учений (Древний мир). Москва, 1985. 395 с.
5. История свободомыслия и атеизма / под ред. Н. П. Соколова. Москва: Наука, 1966. 287 с.
6. Нахов И. М. Философия киников. Москва, 1982. 211 с.

7. Асмус В. Ф. Античная философия. Москва: Высшая шк., 1976. 543 с.
8. Капустин Н. С. Особенности эволюции религии (на материалах древних верований и христианства). Москва: Мысль, 1991. 182 с.
9. Савельев В. Н. Свобода совести. История и теория. Москва: Высшая шк., 1991. 143 с.
10. Клочков В. В. Религия, государство и право. Москва: Мысль, 1978. 287 с.
11. История философии: Запад – Россия – Восток. Кн.1. Философия древности и средневековья / Ю.А. Шичалина. Москва: Греко-латинский кабинет, 1995. 477 с.
12. Спиноза Б. Избранные произведения: в 2-х т. Москва: Политиздат, 1977. Т. 2. 698 с.
13. Татищев В. Н. Разговор о пользе наук и училищ. Москва, 1887. 109 с.
14. Біднов В. Школа і освіта в Україні. Українська культура: Лекції за ред. Д. Антоновича. Київ, 1993. С. 40–91.
15. Кириченко М. Г. Свобода совести в СССР. Москва: Юрид. лит., 1985. 200 с.
16. Бражник И. И. О классовой сущности положения «религия – частное дело гражданина». *Вопросы атеизма*. Вып. 16. С. 18–21.
17. Бондаренко В. Актуальні проблеми законодавчого забезпечення свободи совісті. *Релігійна свобода*. 2002. № 6. С. 124–130.
18. Коваленко Л. Вибрані аспекти українського віросповідного законодавства. URL : <http://irs.ucu.edu.ua/wp-content/uploads/2010/08/LK-Legislation-ukr.pdf>

Надійшла до редакції 14.01.2019

SUMMARY

Payda Yu.Yu. Evolution of approaches to regulation of the right to freedom of beliefs and religion in legal science. The process of settling the conceptions of freedom of beliefs at the concrete historical stages of its occurrence and formation is analyzed in the article. The first stage of the study is to draw attention to the freedom of beliefs at the time of tribal relations. Great attention is also paid to religious and mythological traditions in Ancient Egypt. The religious and mythological ideology of the ancient society is considered. Separate attention is paid to the formation of Christianity and its ideology and influence on the consciousness of the believer.

It is noted that during the period of bourgeois revolutions, the laws of states were proclaimed "natural", eternal and unchanging, arising from the nature of things, society and morality. The system of Ukrainian law includes norms relating to the freedom of beliefs, religion and convictions both of man and associations of persons.

Ukraine has returned the possibility of independent formation of law due to the transformation of the state system and the restoration of independence. Legal institutions of a totalitarian nature are replaced by democratic equivalents. Existing legal norms are verified on the basis of international legal standards and principles.

The positive sources of Ukrainian religious legislation are defined. With regard to the court decisions as sources of the religious legislation, it should be noted that they do not have such a determinant significance for the Ukrainian legal system, as well as for the European countries as a whole as for the Anglo-Saxon tradition.

An important source of the religious legislation is represented by a comment of the Arbitrage Supreme Court regarding a few questions arisen from the application of the Law on Freedom of Conscience of February 29, 1996 with amendments and additions.

The differences between the current legislation in the field of regulating the right to freedom of beliefs and religion in Ukraine from the recent Soviet acts to modern social relations are determined.

Keywords: law, religion, mythology, beliefs, freedom, jurisprudence, conscience.